

УДК 364.62.01

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.14>

Людмила МЕЛЬНИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0002-3563-3137

Жанна МЕЛЬНИК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-3348-093

Бібліографічний опис статті: Мельник, Л., Мельник, Ж. (2025). Соціально-психологічні основи реабілітації в соціальній роботі: теоретичний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 93–104, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.14>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття має на меті здійснити теоретичний аналіз поняття та особливостей аспектів соціально-психологічної реабілітації. Також проаналізувати теоретичні та практичні напрацювання українських та закордонних дослідників із обраної теми.

У роботі було використано наступні методи: аналіз наукової літератури, здійснений з метою визначення стану розробленості досліджуваної проблеми; узагальнення, абстрагування і систематизація, принципи системно-діяльнісного підходу в загальній психології та соціології, загально-соціологічні уявлення про соціально-психологічну реабілітацію, її напрями, принципи, особливості, компоненти, технології, етапи, аспекти.

Дослідження сучасних теоретичних аспектів соціальної роботи полягає в ретельному аналізі досліджень і публікацій українських науковців із заданої тематики. Було визначено та систематизовано термін «соціально-психологічна реабілітація». Розкрито психологічні та соціологічні передумови, напрямів, принципів, особливостей, компонентів, технологій, етапів та аспектів соціально-психологічної реабілітації.

Детально розкрито явище соціально-психологічної реабілітації, акцентуючи увагу на відмінностях між реабілітаційними технологіями, методами, напрямками та підходами. Соціально-психологічні технології розглядаються як перспективний інструмент для систематизації процесу реабілітації, що дозволяє структурувати дії психолога у досягненні конкретних реабілітаційних результатів. У статті запропоновано власне визначення соціально-психологічної реабілітації як комплексу міждисциплінарних послуг, що переважно використовують психологічну допомогу та підтримку для відновлення психологічного благополуччя та суб'єктності особи. Окрім того, сформульовано перелік сучасних соціально психологічних технологій реабілітації особистості та наведено пропозиції щодо їх систематизації та впорядкування.

На підставі наукового дослідження було встановлено, що соціально-психологічною реабілітацією є процес відновлення та адаптації особистості, який включає використання психологічних і соціальних методів для подолання наслідків травматичних подій, стресу або психологічних розладів. Ця реабілітація спрямована на відновлення соціальної функції особистості, поліпшення психоемоційного стану та покращення якості життя. Її основною метою є допомога індивідам у відновленні соціальних зв'язків, покращенні психоемоційного стану та адаптації до змін у житті. Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна робота, яка забезпечує цілісний підхід до реабілітації, поєднуючи психологічну підтримку, соціальні послуги та сприяння соціальній інтеграції особистості.

Ключові слова: соціальна робота, реабілітація, соціально-психологічна реабілітація, соціальна реабілітація, психологічна реабілітація, відновлення.

Liudmyla MELNYK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 61 Ohienko str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0002-3563-3137

Zhanna MELNYK

PhD of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 61 Ohienko str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-3348-093

To cite this article: Melnyk, L., Melnyk, Zh. (2025). Sotsialno-psykhologichni osnovy reabilitatsii v sotsialnii roboti: teoretychnyi aspekt [Social-psychological foundations of rehabilitation in social work: theoretical aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 93–104, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.14>

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF REHABILITATION IN SOCIAL WORK: THEORETICAL ASPECT

The article aims to provide a theoretical analysis of the concept and specific aspects of socio-psychological rehabilitation. It also examines the theoretical and practical contributions of Ukrainian and international researchers on the chosen topic.

The following methods were applied in this study: scientific literature analysis to determine the current state of research on the topic; generalization, abstraction, and systematization; principles of the systemic and activity-based approach in general psychology and sociology; and general sociological perspectives on socio-psychological rehabilitation, including its directions, principles, characteristics, components, technologies, stages, and aspects.

The study of contemporary theoretical aspects of social work involves a detailed analysis of Ukrainian research and publications on the topic. The term “socio-psychological rehabilitation” was identified and systematized. The article uncovers the psychological and sociological foundations, directions, principles, characteristics, components, technologies, stages, and aspects of socio-psychological rehabilitation.

The phenomenon of socio-psychological rehabilitation is explored in detail, highlighting the differences between rehabilitation technologies, methods, directions, and approaches. Socio-psychological technologies are seen as a promising tool for systematizing the rehabilitation process, allowing for structured actions by psychologists to achieve specific rehabilitation outcomes. The article presents an original definition of socio-psychological rehabilitation as an interdisciplinary service complex, predominantly utilizing psychological support and assistance to restore an individual's psychological well-being and agency. Additionally, a list of contemporary socio-psychological rehabilitation technologies is provided, along with suggestions for their systematization and organization.

Based on scientific research, it has been established that social-psychological rehabilitation is a process of personality recovery and adaptation, which includes the use of psychological and social methods to overcome the consequences of traumatic events, stress, or psychological disorders. This rehabilitation is aimed at restoring the social function of an individual, improving their psycho-emotional state, and enhancing their quality of life. Its primary goal is to assist individuals in rebuilding social connections, improving their psycho-emotional well-being, and adapting to life changes. Social work plays a crucial role in this process, providing a holistic approach to rehabilitation by combining psychological support, social services, and facilitating the social integration of the individual.

Key words: social work, rehabilitation, social-psychological rehabilitation, social rehabilitation, psychological rehabilitation, recovery.

Актуальність проблеми. Останніми роками в Україні значно зросла кількість людей, які зазнали травматичних подій, що зумовило нагальну потребу в ефективних методах соціальної підтримки та реабілітації. Це підкреслює важливість розвитку соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на надання комплексної допомоги вразливим категоріям населення. Соціальна робота відіграє ключову роль у впровадженні системного підходу до соціально-психологічної реабілітації осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, сприяючи їхній адаптації та інтеграції в суспільство.

Соціально-психологічна реабілітація є важливим напрямом сучасної соціальної роботи,

який спрямований на відновлення соціального функціонування особистості, зміцнення психоемоційного стану та підвищення якості життя. В умовах соціально-економічних, політичних та екологічних викликів дедалі більше людей потребують професійної допомоги для подолання наслідків кризових ситуацій, соціальної ізоляції та втрати життєвих орієнтирів. Соціальна робота в цьому контексті забезпечує ефективну підтримку, використовуючи методи психологічного консультування, соціального супроводу та розвитку навичок соціальної взаємодії.

З огляду на зростаючий рівень стресових ситуацій, соціальної дезадаптації та психосоціальних проблем, потреба в ефективній соці-

ально-психологічній реабілітації набуває особливої важливості. У період кризових обставин, таких як війна, пандемії, економічна нестабільність, багато людей стикаються зі складнощами соціальної інтеграції та потребують комплексної підтримки з боку соціальних працівників. Крім того, демографічні зміни, зокрема старіння населення, вимагають розширення підходів до соціальної реабілітації людей похилого віку для сприяння їхньому активному та гідному життю в суспільстві. Дослідження та вдосконалення методів соціально-психологічної реабілітації є необхідними для забезпечення соціальної згуртованості, покращення благополуччя громадян та зміцнення соціального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичний констукт питання соціально-психологічної реабілітації аналізували багато науковців. Дослідники М. Фрейн, М. Бетел і М. Бішоп розробили дорожню карту для психологічної реабілітації ветеранів війни з обмеженими можливостями, застосовуючи п'ятиаспектний підхід. Вони підкреслюють важливість фокусування на запитах ветеранів під час реабілітаційних тренінгів, врахування їхніх специфічних потреб у процесі працевлаштування, навчання методам самопомогі, використання моделі життєздатності сім'ї, а також залучення більшої кількості дослідників до вивчення проблем ветеранів. Такі науковці, як Р. Молліка, Л. Макдональд обговорюють виклики, з якими стикаються біженці, зокрема психологічні аспекти їхнього життя та стереотипи, що існують стосовно їхнього психічного здоров'я. М. Гелькопф, І. Хассон-Оайон, М. Бікман і С. Кравец оцінюють ефективність природи як методу лікування ветеранів з посттравматичним стресовим розладом, акцентуючи на результатах реабілітації. Основи соціально психологічної реабілітації розглядали такі зарубіжні науковці, як: С. Белроз, Л. Жибер, М. Труссельяр, Ю.В. Цуркан-Сайфуліна тощо.

Серед українських науковців можна виділити Т. Титаренко, яка описує етапи реабілітації, технології та техніки, що використовуються для відновлення соціально-психологічного функціонування особистості. В. Лесков, Л. Глидко-вель, Н. Пророк, О. Кравченко, О. Хаустова, В. Бочелюк, М. Панов, І. Жадленко, Н. Руко-

лянська тощо розглядають теоретичні засади соціально-психологічної реабілітації. Т. Ларіна досліджує покроковий підхід до надання соціально-психологічної реабілітації, акцентуючи увагу на життєздатності особистості.

У дослідженнях Б. Лазоренка розглядаються соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій, зокрема акцентується увага на технологічному комплексі для групової та індивідуальної реабілітації проблемної молоді. Автор пропонує враховувати можливі чинники, які можуть завадити цим особам брати участь у реабілітаційних програмах, що дозволяє створити більш ефективні та адаптовані стратегії підтримки.

Крім того, роботи Л. Балабанової, О. Ларіної та Л. Перелігіної висвітлюють психологічні технології, спрямовані на відновлення життєздатності особистості. Вони пропонують практичні способи самовідновлення для осіб, які зазнали психологічної травми. Ці дослідження підкреслюють важливість ресурсного підходу у реабілітаційних процесах, акцентуючи увагу на зміцненні внутрішніх ресурсів особистості, що є необхідним для ефективного подолання травматичного досвіду.

І. Ушакова та О. Чернова, в свою чергу сфокусувалися на психологічній реабілітації працівників державної служби надзвичайних ситуацій, які виконували свої обов'язки на сході України. Вони визначають психологічну реабілітацію як сукупність заходів, спрямованих на відновлення і корекцію психологічних функцій, рис та особливостей особистості, а також на створення умов, які сприятимуть розвитку здорової особистості. А. Мельник аналізує проблеми та методи психологічної реабілітації військових, які пережили бойові дії, з акцентом на їхні потреби та шляхи підтримки. О. Кокун, Н. Агаєв, І. Пішкота Н. Лозінська розробляли основи надання психологічної допомоги, акцентуючи увагу на практичних аспектах підтримки військовослужбовців. А. Блінов досліджує ключові напрямки в психологічній реабілітації, зосереджуючи увагу на специфічних потребах поранених військових.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз поняття соціально-психологічної реабілітації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реабілітація – це складний і багатоаспек-

тний процес, що має на меті відновлення та адаптацію особи, яка зазнала різноманітних травм, захворювань або соціальних труднощів (Бриндіков, 2018). У сучасному світі реабілітація охоплює два основних напрями: соціальну та психологічну реабілітацію, які тісно взаємопов'язані і взаємодоповнюють одна одну. Соціальна та психологічна реабілітація взаємодіють, доповнюючи одна одну у процесі відновлення особи. Ефективність реабілітаційних заходів значною мірою залежить від комплексного підходу, що враховує як соціальні, так і психологічні аспекти життя особи, що потребує допомоги.

Згідно з визначенням ВООЗ, реабілітація являє собою комплексне та узгоджене використання різноманітних методів у соціальній, медичній, освітній та професійній сферах, спрямоване на підготовку та перепідготовку людини для досягнення максимальної працездатності (Ларіна, 1018).

За Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» реабілітація – це набір заходів, необхідних особі, яка зазнає або може зазнати обмежень у повсякденному функціонуванні через стан здоров'я або процес старіння, у контексті взаємодії з її оточенням (Закон України. «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», 2021).

Це визначення підкреслює три ключові аспекти реабілітації:

- Причини обмежень – стан здоров'я або старіння, які є основними факторами, що впливають на обмеження в повсякденному житті;

- Контекст взаємодії з середовищем, оскільки важливою є не лише фізична чи психічна обмеженість, але й те, як вона проявляється у конкретному соціальному та фізичному середовищі, що робить підхід до реабілітації більш комплексним і багатостороннім;

- Ключова мета – відновлення чи підтримка оптимального рівня повсякденного функціонування, що дозволяє особі максимально незалежно взаємодіяти зі своїм оточенням.

Ключовим аспектом порушення теоретичної проблеми заданої тематики є – соціально психологічна реабілітація. **Соціальна реабілітація** спрямована на повернення особи до активного суспільного життя, відновлення її соціального статусу, підвищення можливостей для самостійного функціонування у різних сферах –

від родинних до професійних. Цей напрямок передбачає не лише підтримку в адаптації до змін у житті, але й створення сприятливих умов для соціального включення, забезпечення прав та можливостей осіб з інвалідністю, а також формування позитивного ставлення суспільства до різних груп населення. **Психологічна реабілітація**, у свою чергу, фокусується на відновленні психічного здоров'я та емоційного благополуччя особи. Вона передбачає застосування різноманітних психотерапевтичних методів і технік, які допомагають особі впоратися з психологічними травмами, подолати стресові ситуації, відновити внутрішній ресурс для подальшого розвитку. Психологічна реабілітація включає в себе індивідуальний підхід до кожного клієнта, оскільки кожен випадок є унікальним і вимагає особливих методик та підтримки (Лесков, 2006).

Термін «соціальна реабілітація» закріплений у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» і розглядається як комплекс заходів, метою яких є створення умов для активної участі особи в суспільному житті, відновлення її соціального статусу, а також здатності до самостійної діяльності в суспільстві та в родині (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», 2006).

Соціально-психологічна реабілітація – це комплексний процес, спрямований на відновлення людини після важких життєвих випробувань, стресових ситуацій чи травматичних подій. Мета цієї реабілітації – не лише поліпшення психологічного стану особистості, але й відновлення її здатності до повноцінної участі у соціальному житті. Цей вид реабілітації включає в себе різноманітні методи та заходи, що допомагають людині повернутися до звичного ритму життя, знайти нові ресурси та навчитися справлятися з труднощами (Титаренко, 2018).

Процес соціально-психологічної реабілітації має кілька основних напрямів:

1. Відновлення психічного здоров'я. Одним із перших кроків у реабілітації є допомога людині у подоланні внутрішніх психологічних труднощів. Це може включати роботу з тривожністю, депресією, зниженням самооцінки, почуттям провини або втратою сенсу життя. За допомогою індивідуальної та групової психотерапії, арт-терапії, тренінгів та інших методів фахівці сприяють покращенню емоційного

стану людини, допомагають подолати психологічні бар'єри та знайти нові життєві орієнтири.

2. Повернення соціальних навичок. Часто після травматичних подій чи життєвих криз людина відчуває труднощі у спілкуванні, уникання соціальних контактів або ізоляцію. Соціально-психологічна реабілітація включає тренінги, спрямовані на розвиток соціальних навичок, роботу з відновлення комунікативних здібностей, вміння співпрацювати, встановлювати й підтримувати стосунки. Завдяки цьому людина стає більш відкритою до інших, вчиться налагоджувати здорові міжособистісні зв'язки та відчуває підтримку від оточення.

3. Юридична підтримка та відновлення прав. Важливим компонентом реабілітації є забезпечення правової допомоги, якщо людина втратила певні права чи соціальний статус внаслідок своєї ситуації. Юридичний аспект може стосуватися як захисту інтересів особистості, так і сприяння у відновленні її прав. Це допомагає людині відчувати підтримку з боку державних або громадських організацій, що також підсилює відчуття стабільності та безпеки.

4. Сприяння адаптації та інтеграції в суспільство. Після важких переживань людина може відчувати страх або невпевненість щодо повернення до звичних умов життя. Реабілітація допомагає знайти нові ресурси для адаптації в соціумі, стимулює інтерес до нових можливостей, навчає способів управління стресом і реагування на нові виклики. Вона сприяє розвитку здатності до самостійного прийняття рішень, формуванню життєвих планів, що є важливим аспектом для повноцінної інтеграції (Блінов & Степаненко, 2015).

Т. Титаренко виокремлює такі напрями соціально-психологічної реабілітації: персональний, інструментальний, просторовий, часовий (див. табл. 1).

Соціально-психологічна реабілітація необхідна людям, які стикаються зі значними труднощами у фізичному, психологічному чи соціальному аспектах життя внаслідок різних кризових ситуацій. Основні групи, яким потрібна соціально-психологічна реабілітація, включають:

1. Люди, які пережили травматичні події. Це можуть бути військові, які повернулися з зони бойових дій, жертви насильства, терористичних актів або природних катастроф. Вони часто потребують допомоги для відновлення психологічної рівноваги, подолання страхів та повернення до повноцінного життя.

2. Люди з інвалідністю та серйозними фізичними травмами. Втрата фізичних здібностей або обмеження рухливості потребують не лише фізичної, а й психологічної реабілітації, щоб людина могла адаптуватися до нових умов життя і зберегти позитивне ставлення до себе.

3. Особи з психічними та емоційними розладами – люди з депресією, тривожними розладами, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) або іншими психічними порушеннями потребують допомоги для подолання емоційних труднощів, відновлення соціальних зв'язків та адаптації до звичайного життя.

4. Особи, які пережили втрату близької людини. Переживання втрати часто супроводжується емоційною кризою, що впливає на всі аспекти життя. Соціально-психологічна реабілітація допомагає впоратися з емоційним болем, адаптуватися до життя без близької людини та знайти новий сенс у повсякденній діяльності.

5. Люди, які переживають кризу середнього віку або інші життєві кризи – розлучення, втрата роботи, переїзд або інші зміни можуть призвести до стресу і втрати життєвих орієнтирів. Соціально-психологічна реабілітація допомагає подолати ці труднощі, розвинути нові навички та адаптуватися до змін;

Таблиця 1

Напрями соціально-психологічної реабілітації (Титаренко, 2018)

Персональний	Інструментальний	Просторовий	Часовий
Відновлення часткової цілісності особистості, її гармонії та здатності до саморегуляції	Відновлення зниженої самооцінки особистості, її здатності до самореалізації в різних сферах діяльності	Покращення комунікативної компетентності особистості, встановлення стосунків, подолання почуття відчуженості від оточення та конструктивне вирішення конфліктів	Охоплене ціннісно-смыслову сферу особистості, переоцінку цінностей, активізацію пошуку нових життєвих орієнтирів і сенсів

6. Особи похилого віку – люди, які стикаються з віковими змінами, такими як погіршення фізичного здоров'я, втрата соціальних ролей, зменшення соціальних зв'язків, часто потребують підтримки, щоб зберегти позитивний погляд на життя, уникнути ізоляції та зберегти активність.

7. Діти та підлітки, які пережили кризові ситуації. Соціально-психологічна реабілітація необхідна дітям, які були свідками насильства, розлучення батьків, булінгу або інших травмуючих подій. Робота з дітьми в цьому напрямку допомагає їм подолати негативний досвід і розвинути емоційну стійкість.

8. Родини, які переживають складні життєві обставини. Це можуть бути сім'ї, які переживають втрату, серйозні хвороби або проблеми з адаптацією в нових умовах. Для таких родин важливо відновити здорову емоційну атмосферу та взаємопідтримку, що сприяє гармонійному розвитку всіх членів сім'ї (Бочелюк, Панов, Жадленко & Руколянська, 2023).

Л. Гридковець зазначає, що псоціально-психологічна реабілітація охоплює кілька ключових компонентів:

1. Психологічна діагностика. На цьому етапі використовуються різні методики, такі як спостереження, тести й опитувальники, щоб визначити особистісні особливості, характер міжособистісних взаємодій та рівень розвитку пізнавальних процесів. На підставі зібраних даних формується план подальшої корекційної або консультативної роботи;

2. Психологічна просвіта та інформування. Це передбачає проведення первинних індивідуальних консультацій, тематичних лекцій, дискусій, групових ігор та фільмотерапії;

3. Психологічне консультування. Це процес, спрямований на підтримку людей, які знаходяться в межах психологічної норми, у їхній адаптації, особистісному розвитку та розкритті потенціалу. Серед форм консультування можуть бути індивідуальні, групові та сімейні консультації;

4. Психологічна підтримка та супровід. Цей напрямок включає соціально-психологічні тренінги, інтерактивні ігри, профорієнтаційні консультації, а також зустрічі в групах за спільними інтересами;

5. Психотерапія, яка може охоплювати різні методи, включаючи когнітивно-поведінкову

терапію, тілесно-орієнтовану терапію, логотерапію, аутогенне тренування (методи саморегуляції), психогімнастику, анімолтерапію, іпотерапію, ерготерапію (трудотерапію), ароматерапію і арттерапію (психодраму, музикотерапію, бібліотерапію, символдраму, пісочну терапію) та інші;

6. Групова робота, охоплює тренінги особистісного зростання, заходи з просвіти та психопрофілактики, сімейну психотерапію, різноманітні терапевтичні групи, заняття в майстернях, соціотерапію, ігротерапію, терапію кризових станів, поведінкову терапію, дискусійну терапію та багато іншого (Гридковець, 2015).

І. Ушакова та О. Чернова описують психологічну реабілітацію як комплекс заходів, спрямованих на відновлення й корекцію психологічних функцій, рис та особливостей особистості, а також створення умов для розвитку здорової та гармонійної особистості. Вони вважають, що психологічна реабілітація сприяє формуванню у пацієнта усвідомленого та активного залучення до процесу відновлення. У свою чергу, соціально-психологічна реабілітація має на меті повернення людині її прав, соціального статусу, здоров'я та працездатності, а також відновлення соціального середовища та умов життєдіяльності. Вона передбачає надання постраждалим соціальних гарантій, контроль за дотриманням соціальних пільг і формування позитивного ставлення громадськості (Ушакова & Чернова 2016).

В. Лєсков зазначає, що соціально-психологічна реабілітація – це система заходів, націлених на відновлення прав, соціального статусу, психічного здоров'я та дієздатності людини. Тут можна висвітлити кілька основних аспектів соціально-психологічної реабілітації:

1. Комплексний підхід (еабілітація охоплює широкий спектр заходів, що включає юридичну, соціальну та психологічну підтримку. Такий підхід забезпечує інтеграцію особистості в суспільне життя, враховуючи різноманітні аспекти її функціонування).

2. Відновлення прав і соціального статусу (особливий акцент робиться на повернення особі соціальної ролі та прав, які могли бути втрачені через психологічні або соціальні проблеми. Це підвищує рівень соціальної інтеграції, важливий для нормальної життєдіяльності та самореалізації).

3. Фокус на психічному здоров'ї (психологічний аспект реабілітації є критично важли-

вим, оскільки відновлення психічного здоров'я дозволяє людині ефективніше адаптуватися до соціуму, повернути впевненість у власних силах і налагодити соціальні контакти);

4. Повернення дієздатності (реабілітація сприяє розвитку та зміцненню навичок, необхідних для повноцінної участі в житті. Це забезпечує можливість самостійного функціонування, що є показником успішної адаптації й реабілітації).

Автор визначає соціально-психологічну реабілітацію як систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, а також особистісного й соціального статусу (Лєсков, 2006).

Таким чином, соціально-психологічна реабілітація не лише відновлює окремі аспекти життя людини, але й сприяє її цілісній інтеграції в суспільство, роблячи її повноцінним учасником соціального життя.

О. Блінов називає основні етапи соціально-психологічної реабілітації:

1. Діагностичний етап – передбачає оцінювання функціонального стану поранених, їхніх психологічних характеристик, рівня напруги адаптаційних процесів, а також ступеня і природи психоемоційних порушень.

2. Лікувально-відновний етап – акцентується на розробці індивідуального підходу, враховуючи психоемоційні порушення у пораненого, з підбором відповідних психотерапевтичних методів впливу.

3. Професійно-відновний етап (соціальна адаптація) – орієнтований на відновлення втрачених навичок із застосуванням спеціалізованих тренажерів, апаратних і комп'ютерних технологій, а також на оцінку рівня відновлення професійної спроможності та працездатності (Блінов, 2015).

Змістом перелічених етапів є цілісний комплекс заходів соціально-психологічної реабілітації, який базується на трьох основних напрямках: психофізіологічному (цей напрям орієнтований на відновлення як фізичного, так і психофізіологічного стану людини. Він включає роботу з нервовою системою, регуляцію емоційних реакцій, зниження рівня стресу та відновлення загального енергетичного балансу. До заходів цього напрямку можуть входити фізична реабілітація, релаксаційні техніки, тре-

нування дихальних технік та вправи для зниження напруги. Метою є зміцнення фізичного здоров'я, що сприятиме відновленню психоемоційного стану), психокорекційному (основне завдання цього напрямку – допомогти людині подолати психологічні труднощі, пов'язані з емоційними переживаннями, страхами, тривожністю та іншими негативними психічними станами. У межах психокорекційного напрямку застосовуються різні види терапії, такі як когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, гештальт-терапія тощо. Це допомагає людині усвідомити та змінити свої негативні установки, знижує рівень тривожності та сприяє покращенню самооцінки. Психокорекційна робота спрямована на зміцнення внутрішніх ресурсів, які допоможуть краще справлятися з життєвими труднощами) та соціально-психологічному (цей напрям спрямований на відновлення здатності людини до взаємодії в соціальному середовищі, розвиток її комунікативних навичок та зміцнення соціальних зв'язків. Завдяки тренінгам з розвитку соціальних навичок, груповій терапії, командним вправам і підтримці в процесі адаптації людина повертається до активної соціальної участі. Соціально-психологічний напрям допомагає не лише відновити втрачені соціальні зв'язки, але й навчити людину краще будувати стосунки та підтримувати здорове спілкування, що сприяє зміцненню її позицій у суспільстві). Ці напрямки взаємопов'язані та доповнюють один одного, створюючи єдину систему, спрямовану на повноцінне відновлення фізичного, психічного та соціального стану особистості.

Т. Титаренко зазначає, що особливості соціально-психологічної реабілітації полягають у розробці та реалізації відновлювальних заходів, які охоплюють чотири основні напрями: персональний, інструментальний, просторовий та часовий. Персональний аспект націлений на відновлення часткової цілісності особистості, її збалансованості та здатності до саморегуляції. Інструментальний вектор орієнтований на підвищення самомотивації та можливостей особистості самореалізуватися у різних сферах діяльності. Просторовий напрям фокусується на покращенні комунікативних навичок, налагодженні міжособистісних стосунків, подоланні почуття ізоляції та конструктивному вирішенні конфліктів. Часовий аспект спрямований на переосмислення цінностей, активізацію

пошуку нових життєвих орієнтирів і сенсів (Титаренко, 2018).

Сучасні дослідники пропонують різноманітні соціально-психологічні технології для реабілітації особистості. Ю. Бриндіков виділяє технології, такі як ігрова, пісочна, театральна, танцювально-рухова, музикотерапевтична, казкотерапія та фототерапія (Бриндіков, 2018). Б. Лазоренко використовує моделювання змісту психотравми, технології нормалізації емоцій, прийняття негативних станів та психодраму (Лазоренко, 2018). Т. Ларіна описує техніки відновлення ресурсів життєздатності, включно з реконструкцією реабілітаційних та безпечних навичок (Ларіна, 2018). М. Чернявська пропонує технології для подолання відчуження, такі як відновлення діалогу із світом та собою (Чернявська, 2018), а К. Мирончак акцентує на технологіях прийняття втрати і локалізації життєвих ресурсів, включаючи медійні методи (Мирончак, 2018). В. Бочелюк, М. Панов, І. Жадленко та Н. Руколянська класифікують ці технології за методичними підходами (психодрама, арт-терапія, когнітивні методи), за метою (психодіагностика, психотерапія, психокорекція), симптоматикою (робота з фобіями, емоційними станами) та за групами осіб (учасники бойових дій, переселенці, жінки, які зазнали насильства, діти) (Бочелюк, Панов, Жадленко & Руколянська, 2023).

Загалом, соціально-психологічні технології реабілітації особистості включають різні прийоми, методи, техніки та інтервенції, що застосовуються для підтримки та відновлення життєздатності особистості. Форми колективної комунікації, у яких реалізуються ці технології, можуть варіюватися: від групової роботи до стратегічних сесій і майстер-планів розвитку соціально-психологічної реабілітації як окремої галузі. Також важливо використовувати соціально-психологічні знання, теорії та інструменти для покращення суб'єктивного благополуччя людини, що є важливим елементом реабілітаційного процесу.

Т. Титаренко виділяє три ключові етапи процесу соціально-психологічного відновлення особистості: підготовчий, базовий і підтримувальний. Для кожного етапу рекомендується застосовувати певні реабілітаційні технології, що включають відповідні методики. Ефективне проходження кожного етапу можливе лише при

гармонійному поєднанні процедурних і технічних аспектів реабілітації з ціннісно-смысловими елементами, які сприяють зміцненню та відновленню психологічного здоров'я особистості.

Т. Титаренко пропонує використовувати різні технології на кожному етапі реабілітації особистості, що забезпечують комплексний підхід до соціально-психологічного відновлення:

1. Підготовчий етап. На цьому етапі рекомендовано використовувати технології для подолання низької мотивації до змін у житті. Основні методи включають:

- технологія посилення мотивації (стимулювання прагнення до змін через позитивні спогади, приклади надихаючих історій);
- технологія пошуку ефективних мотиваторів (методики уявлення бажаного майбутнього, мобілізація ресурсів для подолання труднощів);
- технологія розширення уваги (аналіз щоденних дій, подолання надмірної фокусованості на проблемах, розвиток рефлексії для поліпшення самосвідомості).

2. Базисний етап. Основний акцент на цьому етапі робиться на відновленні здатності до творчого планування майбутнього. Рекомендовані методи:

- технологія відновлення творчого планування (прийняття виважених і відповідальних рішень);
- технологія тестування нового життєвого проекту (реалізація актуальних завдань);
- технологія успішного виконання завдань (адаптація до мирного життя через практичне відпрацювання необхідних навичок).

Основні техніки на цьому етапі включають: формування відповідальності за власне життя, пробудження інтересу до нових можливостей, аналіз існуючих ресурсів і обмежень, зміна перспективи у власних спогадах, подолання хаотичності спогадів і зміна оцінки життєвого досвіду.

3. Завершальний етап. В якості профілактичних і підтримувальних засобів використовуються універсальні технології, які перетворюють лінійну послідовність реабілітаційних заходів на циклічний процес. Головна технологія – численних переінтерпретацій травматичних спогадів, яка допомагає пацієнтам переосмислити свій досвід і знайти нові значення у травматичних спогадах.

Науковиця зазначає, що використання зазначених технологій може відбуватися в різних

форматах: індивідуальна або групова робота, щотижневі сесії, тематичні майстер-класи або кількадевні тренінги. Це різноманіття форм роботи дозволяє адаптувати реабілітаційні процеси до конкретних потреб учасників (Титаренко, 2018).

- **принцип індивідуалізації** передбачає адаптацію реабілітаційних заходів до конкретних потреб і запитів осіб з інвалідністю;

- **принцип оперативності** полягає у своєчасному виявленні змін і особливостей психічних процесів, що відбуваються, і наданні допомоги при появі психічних порушень;

- **принцип єдності психосоціальних і психофізіологічних методів** підкреслює важливість інтеграції та взаємодоповнюваності методів реабілітації та терапії;

- **принцип послідовності й ієрархічності** означає необхідність дотримання чітко структурованого плану реабілітації з можливістю його коригування за необхідності;

- **принцип партнерства** орієнтований на співпрацю осіб з інвалідністю з психологами чи реабілітологами;

- **принцип відповідності** передбачає, що реабілітаційні заходи повинні відповідати адаптаційним можливостям людини і враховувати зміни в цих можливостях (Кравченко, 2019).

Загалом, соціально-психологічна реабілітація – це комплексний, багатовимірний процес, що не обмежується лише психологічною підтримкою, але охоплює і соціальні, і правові, і адаптаційні аспекти. Вона надає людині можливість не тільки відновити своє життя після важких випробувань, а й набути нових навичок, відкрити нові можливості, зміцнити соціальні зв'язки і стати активним учасником соціального життя.

На основі теоретичного конструкту можемо виокремити такі основні аспекти соціально-психологічної реабілітації, які спрямовані на всебічне відновлення особистості після кризових або травматичних ситуацій:

1. Психологічний аспект, що спрямований на відновлення емоційного благополуччя, роботи з тривогою, депресією, стресом та іншими психічними порушеннями. Цей аспект охоплює психотерапевтичну підтримку, індивідуальне та групове консультування, які допомагають особистості відновити внутрішню рівновагу, впевненість у собі та знизити негативні психологічні симптоми.

2. Соціальний аспект, який орієнтований на відновлення соціальних навичок та інтеграцію особистості в суспільство. Це включає розвиток комунікативних здібностей, відновлення стосунків із соціальним оточенням, здатність до ефективної взаємодії з іншими людьми, а також підтримку у відновленні соціального статусу та ролей, втрачених внаслідок травматичних подій.

3. Педагогічний аспект, метою якого є підвищення освітнього та професійного рівня людини, набуття нових знань, навичок і умінь, що допоможуть їй адаптуватися до нових умов і відновити активну участь у професійній і суспільній діяльності. Також цей аспект допомагає розвивати особистісні ресурси для подолання кризових ситуацій.

4. Медичний аспект (хоча не є основним) – може бути необхідним для стабілізації загального фізичного стану, оскільки фізичне самопочуття безпосередньо впливає на психічне здоров'я. Медична допомога може включати фармакотерапію, фізичну реабілітацію та інші заходи, які полегшують процес соціально-психологічної реабілітації.

5. Юридичний аспект, який зосереджений на відновленні прав особистості, які могли бути порушені, наданні юридичної підтримки та захисту. Це може бути важливо для осіб, які втратили соціальний статус або права через обставини, що травмували психіку. Юридична допомога може надаватися через соціальні служби та підтримувати людину в її прагненні до нормального функціонування в суспільстві.

6. Особистісний аспект, що передбачає роботу з самосприйняттям, самооцінкою та особистісними ресурсами, сприяючи розвитку позитивного ставлення до себе, відновленню життєвих цілей і сенсу. Цей аспект допомагає людині повернути віру у власні сили та зміцнити внутрішні ресурси для подолання труднощів і успішної адаптації в суспільстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціально-психологічна реабілітація – це процес відновлення та адаптації особистості, який включає використання психологічних і соціальних методів для подолання наслідків травматичних подій, стресу або психологічних розладів. Ця реабілітація спрямована на відновлення соціальної функції особистості, поліпшення психоемоційного стану та покращення якості життя.

Соціально-психологічна реабілітація є важливим компонентом процесу відновлення особистості після пережитих травм або стресів. Її основною метою є допомога індивідам у відновленні соціальних зв'язків, покращенні психоемоційного стану та адаптації до змін у житті. Однією з основних задач соціально-психологічної реабілітації є підвищення комунікативної компетентності. Це допомагає людям налагоджувати стосунки, вирішувати конфлікти та уникати почуття відчуження від оточення.

Соціально-психологічна реабілітація передбачає інтеграцію різних методів і технік, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості особистості та специфіку її переживань. Це може включати психологічну діагностику, консультування, психотерапію та групову роботу.

Реабілітація підкреслює значення соціальної підтримки у процесі відновлення. Підтримка з боку родини, друзів та громади є критично важливою для ефективного подолання травматичних переживань і відновлення психологічного благополуччя.

Було виокремлено наступні основні аспекти соціально-психологічної реабілітації:

- діагностика і оцінка – визначення рівня психологічних проблем, соціальної адаптації та комунікативних навичок особистості;
- консультування – індивідуальні або групові консультації, що допомагають людям розібратися у своїх переживаннях, емоціях і стосунках;
- психотерапія – використання різних терапевтичних підходів (когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, групова терапія) для подолання психологічних труднощів;
- соціальна підтримка – забезпечення підтримки з боку родини, друзів, соціальних служб і громади для покращення соціальних зв'язків;
- навчання комунікативним навичкам – розвиток здатності до ефективного спілкування та взаємодії з іншими людьми, що сприяє налагодженню стосунків;
- адаптація до нових умов – допомога особі в пристосуванні до змін у житті, забезпечення нових життєвих орієнтирів та цінностей.

Загалом, соціально-психологічна реабілітація є важливою складовою процесу відновлення після травми або кризи, оскільки вона допомагає не лише поліпшити психоемоційний стан, а й забезпечити успішну інтеграцію осо-

бистості в суспільство. Важливо наголосити, що соціальна робота відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки забезпечує комплексний підхід до реабілітації, поєднуючи психологічну підтримку, соціальну допомогу та сприяння адаптації особистості до нових життєвих умов.

Перспективами подальших досліджень є актуальність теми соціально-психологічної реабілітації в контексті війни України з росією. Подальші дослідження цього напрямку можуть зосередитися на кількох ключових напрямках. По-перше, важливо оцінити масштаби психологічних травм серед різних груп населення, таких як військовослужбовці, ветерани, переселенці та цивільні особи, які постраждали від бойових дій. Це дозволить виявити специфічні потреби кожної групи та розробити відповідні програми підтримки.

По-друге, необхідно досліджувати ефективність нових методів соціально-психологічної реабілітації, адаптуючи існуючі підходи до умов війни, такі як арт-терапія та когнітивно-поведінкова терапія. Дослідження також можуть зосередитися на ролі соціальної підтримки, вивчаючи, як громади, родина та соціальні мережі можуть підтримувати процес реабілітації, а також аналізувати ефективність різних форм такої підтримки. Окрім того, дослідження впливу культури та національної ідентичності на психологічну реабілітацію можуть стати важливими, оскільки війна може змінити сприйняття себе та оточення. Вивчення динаміки групових програм реабілітації також є актуальним, адже групові підтримуючі заходи можуть сприяти індивідуальному відновленню.

Зростання використання цифрових платформ для психологічної підтримки відкриває нові горизонти для досліджень, пов'язаних із розробкою та оцінкою онлайн-реабілітаційних програм, що можуть бути доступні для людей, які зазнали травм. На завершення, вивчення міжнародного досвіду країн, які пережили подібні конфлікти, може надати цінні уроки для формування ефективних програм реабілітації в Україні. Таким чином, дослідження у сфері соціально-психологічної реабілітації в умовах війни можуть суттєво сприяти розвитку стратегій підтримки населення, забезпечуючи ефективніше відновлення та інтеграцію в суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блінов О. А., Степаненко А. А. Основні напрямки психологічної реабілітації поранених військовослужбовців. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 14–15 травня 2015 року). Львів : АСВ, 2015. С. 234–235.
2. Бочелюк В. Й., Панов М. С., Жадленко І. О., Руколянська Н. В. Соціально-психологічні технології реабілітації особистості. 2023. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/8319/8364>
3. Бриндіков Ю. Л. Теорія і практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2018. 426 с.
4. Верховна Рада України. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
5. Верховна Рада України. Закон України. «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
6. Гридковець Л. М. Реабілітаційна психологія. Київ : КІБіТ, 2015. 42 с.
7. Кравченко О. Соціально-психологічна реабілітація студентської молоді як завдання закладу вищої освіти. *PSC Proceedings*. 2019. С. 38.
8. Лазоренко Б. П. Соціально-психологічна реабілітація та реадaptaція волонтерів : емпірична оцінка ефективності технології парадоксу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 42. С. 148–159.
9. Ларіна Т. О. Соціально-психологічна реабілітація особистості : покрокове набуття життєздатності. 2018. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724011/1/199-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-419-1-10-20210123.pdf>
10. Лесков В. О. Теоретичні основи соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України*. № 5–6. Одеса : Видавництво Південного наукового центру АПН України, 2006. С. 56–59.
11. Мирончак К. В. Стратегія відновлення самоефективності особистості при переживанні втрати. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/348706986_Strategia_vidnovlenna_samoeftivnosti_osobistosti_pri_perezivanni_vtrati/fulltext/64137bee66f8522c38ad93fc/Strategia-vidnovlenna-samoeftivnosti-osobistosti-pri-perezivanni-vtrati.pdf
12. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Т. 2. Київ, 2018. 240 с. URL: <https://www.osce.org/uk/projectcoordinator-in-ukraine/430829?download=true>
13. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна реабілітація особистості: етапи, технології, техніки. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 41. С. 157–167.
14. Ушакова І. М., Чернова О. В. Проблема психологічної реабілітації працівників ДСНСУ, які виконували свої професійні обов'язки в зоні збройного конфлікту. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 19. 2016. С. 242–251.
15. Чернявська М. О. Технології подолання відчуження в учасників бойових дій. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 42 (45), 2018. С. 169–178.
16. Frain M., Bethel M., Bishop M. A roadmap for rehabilitation counseling to serve military veterans with disabilities. *Journal of Rehabilitation*. 2010. 76(1). 13–21.
17. Morina N. The role of experiential avoidance in psychological functioning after war-related stress in Kosovar civilians. *Journal of Nervous and Mental Diseases*. 2007. 195 (8). 697–700.
18. Mollica R., McDonald L. Refugees and mental health (Old stereotypes, new realities). *UN Cronicle*, 2002. 39 (2). Retrieved from: <https://www.questia.com/magazine/1G1-91088424>

REFERENCES:

1. Blinov, O. A., & Stepanenko, A. A. (2015). Osnovni napriamky psykhologichnoi reabilitatsii poranenykh viiskovoslužbovtiv [Main directions of psychological rehabilitation of wounded servicemen]. *Perspektivy rozvytku ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki Sukhoputnykh viisk* : Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii (Lviv, 14–15 travnia 2015 roku) – Perspectives of the Development of Weapons and Military Equipment of the Land Forces: Collection of Abstracts of the International Scientific and Technical Conference (Lviv, May 14–15, 2015) (pp. 234–235). Lviv : ASV. [in Ukrainian].
2. Bocheliuk, V. Y., Panov, M. S., Zhadlenko, I. O., & Rukolianska, N. V. (2023). Sotsialno-psykhologichni tekhnologii reabilitatsii osobystosti [Social and psychological rehabilitation technologies of personality]. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/8319/8364>. [in Ukrainian].
3. Bryndikov, Yu. L. (2018). Teoriia i praktyka reabilitatsii viiskovoslužbovtiv – uchasnykiv boiovykh dii v systemi sotsialnykh sluzhb [Theory and practice of rehabilitation of combatant military personnel in the system of social services] (Doctoral dissertation). Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini» [Law of Ukraine «On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia» [Law of Ukraine «On Rehabilitation in the Field of Health Care»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].
6. Hrydkovets, L. M. (2015). Reabilitatsiina psykholohiia [Rehabilitation psychology]. Kyiv : KIBiT [in Ukrainian].
7. Kravchenko, O. (2019). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiya studentskoi molodi yak zavdannia zakladu vyshchoi osvity [Social and psychological rehabilitation of student youth as a task of higher education institution]. *PSC Proceedings*, 38 [in Ukrainian].
8. Lazorenko, B. P. (2018). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiya ta readaptatsiya volonteriv: empirychna otsinka efektyvnosti tekhnolohii paradoksu [Social and psychological rehabilitation and readaptation of volunteers: empirical evaluation of the effectiveness of the paradox technology]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies in Social and Political Psychology*, (42), 148–159 [in Ukrainian].
9. Laryna, T. O. (2018). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiya osobystosti: pokrokovie nabuttia zhyttiezdatsnosti [Social and psychological rehabilitation of personality: step-by-step acquisition of viability]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724011/1/199-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-419-1-10-20210123.pdf> [in Ukrainian].
10. Lieskov, V. O. (2006). Teoretychni osnovy sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv [Theoretical foundations of social and psychological rehabilitation of military personnel]. *Nauka i osvita – Science and Education: Scientific and Practical Journal of the Southern Scientific Center of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, (5–6), 56–59. Odesa: Vydavnytstvo Pivdennoho naukovoho tsentru APN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Myronchak, K. V. (2018). Stratehiia vidnovlennia samoefektyvnosti osobystosti pry perezhyvanni vtraty [Strategy for restoring personality self-efficacy in experiencing loss]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/348706986_Strategia_vidnovlennia_samoefektyvnosti_osobystosti_pri_perezhyvanni_vtrati/fulltext/64137bee66f8522c38ad93fc/Strategia-vidnovlennia-samoefektyvnosti-osobystosti-pri-perezhyvanni-vtrati.pdf [in Ukrainian].
12. Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy [Fundamentals of Rehabilitation Psychology: Overcoming the Consequences of Crisis] (Vol. 2). (2018). Kyiv. 240 p. Retrieved from <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/430829?download=true> [in Ukrainian].
13. Tytarenko, T. M. (2018). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiya osobystosti: etapy, tekhnolohii, tekhniki [Social and psychological rehabilitation of personality: stages, technologies, techniques]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies in Social and Political Psychology*, (41), 157–167. [in Ukrainian].
14. Ushakova, I. M., & Chernova, O. V. (2016). Problema psykholohichnoi reabilitatsii pratsivnykiv DSNSU, yaki vykonuvaly svoi profesiini oboviazky v zoni zbroinoho konfliktu [The problem of psychological rehabilitation of SESU employees who performed their professional duties in the armed conflict zone]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii – Problems of Extreme and Crisis Psychology*, (19), 242–251. [in Ukrainian].
15. Cherniavska, M. O. (2018). Tekhnolohii podolannia vidchuzhennia v uchasnykiv boiovykh dii [Technologies for overcoming alienation in combat participants]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 42(45), 169–178. [in Ukrainian].
16. Frain, M., Bethel, M., & Bishop, M. (2010). A roadmap for rehabilitation counseling to serve military veterans with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 76(1), 13–21.
17. Morina, N. (2007). The role of experiential avoidance in psychological functioning after war-related stress in Kosovar civilians. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(8), 697–700.
18. Mollica, R., & McDonald, L. (2002). Refugees and mental health (Old stereotypes, new realities). *UN Chronicle*, 39(2). Retrieved from <https://www.questia.com/magazine/1G1-91088424>.